

# TÜRKİYE’DE 1950-1960 DÖNEMİNDE KENTLEŞME SÜRECİNİ SİYASİ İKTİDARIN YAPISI VE UYGULAMALARI AÇISINDAN YORUMLAMAK

UNDERSTANDING URBANIZATION PROCESS IN TURKEY BETWEEN 1950 AND 1960 FROM  
THE PERSPECTIVE OF THE STRUCTURE OF POLITICAL POWER AND ITS PRACTICES

NAZLI YÜCEL BATMAZ\*•ÇİĞDEM ERDEM\*\*

## ABSTRACT

Urbanization has gained impetus between 1950 and 1960 in Turkey. Both rapid urbanization and its development were not independent of the practices of political power at this time. The composition of the power bloc in this period and its practices constituted the cause of rapid urbanization and its development. The power bloc in Turkey between 1950 and 1960 was consisted of the trade bourgeoisie and big landowners. Reforms such as mechanization and modernization in agriculture as well as cheaper credit to farmers were the practices developed for big landowners in the power bloc. These reforms resulted in the increase of internal migration from villages that experienced a rise in surplus labor, to cities and acceleration of urbanization. Besides; practices of trading and service sectors and partly the industrial sector led to the development of urbanization in favor of trade bourgeoisie, which centered on trade and service sectors rather than industry based – urbanization. Both growth of urbanization and its development in terms of the structure of political power and relative practices, have been the indicators of unplanned urbanization, whose effects survived today. This study aims to reveal the causes of rapid urbanization and its development process between 1950 and 1960 in the light of the concept of ‘power bloc’.

**Keywords:** Urbanization, Power Bloc, Internal Migration, Unplanned Urbanization.

## ÖZ

Türkiye’de 1950-1960 dönemi, kentleşmenin hız kazandığı yıllardır. Dönem içerisinde kentleşmenin hem hız kazanması hem de seyri, siyasi iktidarın uygulamalarından bağımsız gerçekleşmemiştir. Kentleşmenin hız kazanmasının nedeni ve gelişme biçimi o dönemdeki iktidar bloğunun yapısı ve uygulamalarına dayanmaktadır. Türkiye’de 1950-1960 döneminin iktidar bloğu ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir. Tarımsal alanda yapılan makineleşme, modernizasyon, çiftçiye ucuz kredi sağlanması gibi reformlar, söz konusu iktidar bloğu içerisinde, büyük toprak sahiplerinin lehine olan uygulamalardır. Bunun kentleşme bağlamında ortaya çıkardığı sonuç, iş gücü fazlalığının belirlediği köylerden, kentlere doğru iç göçün artması, yani kentleşmenin hızlanmasıdır. Öte yandan ticaret, hizmet ve kısmen de sanayi sektöründeki uygulamalar ise kentleşmenin, ticaret burjuvazisinin çıkarları lehine, sanayi temelinde değil fakat ticaret ve hizmet sektörleri çevresinde gelişmesine yol açmıştır. Siyasi iktidarın yapısı ve buna bağlı olarak uygulamaları kapsamında, kentleşmenin gerek büyük bir hızla belirmesi gerekse de seyri, etkileri günümüze kadar sürecek olan çarpık kentleşmenin de başlangıcı anlamına gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, 1950- 1960 dönemindeki kentleşmenin hız kazanmasının nedenini ve gelişme biçimini, “iktidar bloğu” kavramından hareketle ortaya koymaya çalışmaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kentleşme, İktidar Bloğu, İç Göç, Çarpık Kentleşme.

\* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksek Okulu

\*\* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

## Giriş

Bu çalışma 1950-1960 döneminde, kentleşmenin hızlanmasını ve gelişim yönünü, siyasi iktidarın yapısı ve bu yapı bağlamında sosyo-ekonomik ve siyasi alandaki uygulamaları temelinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü 1950'lerden itibaren hız kazanan kentleşme olgusu ve bu kentleşmenin gelişim yönü bağlamında seyri, siyasi iktidarın yapısından ve uygulamalarından bağımsız değildir.

Burada siyasi iktidarın yapısı ile kastedilen, "iktidar bloğu"nu oluşturan güçlerdir. 1950 yılında yapılan seçimleri kazanarak, 1923 yılından beri iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin elinden iktidarı alan Demokrat Parti (DP), asıl olarak tek parti döneminin siyasi ve ekonomik politikalarıyla beraber güçlenmiş olan, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin ittifakıyla iktidara gelmiştir. Bunun anlamı, 1950 seçimleri ile başlayıp, 1960 askeri darbesi ile son bulacak olan bu dönemin iktidar bloğunun iki temel bileşeninin, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri olduğudur.

Türkiye'de kentleşme hızı, dönemin başından itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. Söz konusu dönemde kentleşmenin gelişme çizgisi, sanayileşme temelinde değil, daha çok ticaret, hizmet ve kısmen de sanayi sektörü temelindedir. Bu bilgiler ışığında, çalışmanın iki savı vardır. Savlardan ilki, bu dönemle ilgili kentleşme literatürünün hemen hepsinde belirtilen, dönem içerisinde ve sonrasında da devam eden kentleşme hızındaki artışa ilişkindir. İkinci sav ise, kentleşmenin dönem içerisinde izlediği rotaya, gelişme seyri-ne odaklanmıştır.

Çalışmanın ilk savına göre, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri ittifakına dayanan iktidar bloğunun yapısı, kentleşme hızında artışı zorunlu kılmıştır. Tarımda makineleşme ve modernleşmenin önünün açılması, düşük faizli kredilerin verilmesi, tarımsal vergilerde yapılan indirimleri kapsayan tarım reformu, aslında büyük toprak sahiplerinin lehine olacak biçimde planlanmıştır. Söz konusu tarım reformunun uygulanması, asıl olarak büyük toprak sahiplerinin ekonomik çıkarlarını maksimize etmiştir. Ancak bu gelişmelerin kentleşme bağlamında doğrudan ve zorunlu sonucu, işgücü fazlalığının ortaya çıktığı köylerden, kentlere doğru bir iç göçün gerçekleşmesi, yani kentleşmenin hız kazanması şeklinde olmuştur.

Çalışmanın ikinci savı da yine iktidar bloğunun yapısına uygun olarak, Türkiye'de bu dönemde gözlemlenen kentleşmenin gelişme çizgisinin, ticaret burjuvazisinin çıkarları lehine geliştiği ve bunun kentleşme bağlamında doğrudan ve zorunlu sonucunun ise kentleşmenin, sanayileşme temelinden

çok ticaret ve hizmet sektörleri temelinde ortaya çıkmıştır. Ancak gerekli alt yapısı, sanayisi, konut imkanı olmayan kentlerde yaşanan bu hızlı nüfus artışı ve bu nüfusun, iktidar bloğunun yapısı uyarınca oluşturulan alanlarda istihdam edilmesi neticesinde, Türkiye’de çarpık olarak nitelenen kentleşmenin de önü açılmıştır. Kısacası, iktidar bloğunun yapısı ve uygulamaları, dönem içerisinde hem kentleşme hızının artmasında hem de kentleşmenin gelişim çizgisinde belirleyici olmuştur.

Söz konusu savlar, çalışma içerisinde kentleşme ve siyaset bilimi ile ilgili literatür kapsamında ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, kentleşme, iç göç ve dönemin siyasi ve iktisadi yapısı ile ilgili kaynaklar üzerinden hareket edilerek, 1950-1960 dönemindeki kentleşme olgusu hem hızı hem de gelişme seyri bakımından, iktidar bloğu kavramı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

### I. Türkiyede 1950-1960 Döneminde Kentleşme

Sanayi devrimiyle birlikte sanayileşme düzeyi, genellikle, kentleşmenin temel belirleyici unsuru olarak işlev görmüş ve kentleşme “işleyimleşmeye (endüstrileşmeye) ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kente özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci” olarak tanımlanmıştır (Keleş, 2012: 32-33). Sanayileşmiş Batı toplumlarında kentleşme sanayileşme ile bağlantılı bir seyir izlemiştir. Ancak Türkiye’nin de içinde yer aldığı sanayisi az gelişmiş ya da henüz gelişmekte olan toplumlarda kentleşmenin yapısı, Batılı ülkelerden farklılık göstermiştir/göstermektedir. Bu ülkelerde kentleşme ile sanayileşme arasında bir bağlantı kurmak, süreçlerde paralellik olduğunu ifade etmek zordur (Kongar, 1982: 24). Türkiye’de kentleşme geleneksel devlet-toplum ilişkilerinin belirlediği, merkeziyetçi ve otoriter kurullarla işleyen kurumlar; güçsüz yerel yönetimler ve popülist politikaların beslediği enformel örgütlenmelerin karşılıklı etkileşiminin oluşturduğu ve dıştan baktığında kaotik olarak algılanabilecek bir ortamda gerçekleşmiştir (Erder, 1998:231). Bu çerçevede Türkiye’de kentleşme hareketinin en önemli özelliği, ekonomik gelişme ve kalkınma hızının, kentleşme hızından daha düşük olması, köylerden kentlere göç edenler içinde açık ve gizli işsizler ile kayıt dışı sektörlerde çalışanların sayısının çok fazla olmasıdır (Sezal, 1992: 78).

1950’li yıllar, Türkiye’nin kentleşme tarihi üzerinde, ekonomik oluşumunda, toplumsal endekslerinde derin izler bırakan ve etkileri günümüze

dek süren köylerden kentlere doğru olan göçün başladığı, doruklarına ulaştığı ve sonra yavaşladığı dönemin başlangıç noktasıdır (İçduygu ve Ünal, 1997: 25). Türkiye'de 1950'ye kadar fazla bir gelişme göstermeyen kentleşme süreci, 1950'li yıllarda kentsel nüfus artış hızını hem kırsal hem de Türkiye'nin genel nüfus artışının üzerine çıkarmış, böylece kentleşme 1950'den sonra ülkenin en ciddi sorunlarından biri durumuna gelmiştir (Gül vd, 2008: 358).

Bu durum ülkenin hatta dünyanın siyasal konjonktüründen ayrı düşünülemez. Bu dönemde dünya sistemi ile eklemlenmesi hızlanan Türkiye'de toplumsal oluşum içinde tarımın makineleşmesi ve modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, tarımda verim düşüklüğü, tarımsal gelirin yetersizliği, topraksızlaşma ya da toprağın belirli ellerde toplanması, ulaşım koşullarındaki gelişmeler (Vergin, 1986: 28-30) ve demokrasi, insan hakları, refah devleti gibi konularda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Dönemdeki bu değişiklikler çok partili hayata geçişle beraber gerçekleşmiş, DP ile beraber, önceki döneme damgasını vuran devletçi politikalar yerini liberal söylemlere bırakmaya başlamış ve DP'nin sosyo-ekonomik alandaki uygulamalarıyla kentleşme sağlıklı bir hale dönüşmüştür (Niray, 2002: 12).

## II. 1950-1960 Döneminde Siyasal İktidarın Yapısının Kentleşme Üzerindeki Etkileri

Türkiye'de 1950-1960 dönemi, 1950 seçimlerini kazanan DP iktidarı ile başlamış ve DP'nin 27 Mayıs 1960 tarihinde bir askeri darbe ile iktidardan düşmesine kadar devam etmiştir. 1950-1960 dönemi, Türkiye'de kentleşmenin hız kazanması bağlamında, bir milat olmuştur. Ancak bu miladı hazırlayan süreç, 1945'lere kadar uzanmaktadır. Çünkü 1945 yılında, dönemin siyasal iktidarı olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) aldığı bir kararla, çok partili siyasal hayata geçilmiş ve bu karar, siyasal ve sosyo-ekonomik anlamda, kendinden sonra gelecek olan ve kentleşmeyi de kapsayan çok boyutlu bir değişim sürecini başlatmıştır.

“Toplumsal yapılardan gelen baskı, savaş dönemindeki ciddi sıkıntılar ve II. Dünya Savaşı'nda demokrasilerin kazandığı zafer”, siyasal iktidarın bu yönde bir karar almasında etkili olmuştur (Karpat, 2013b: 262). Bu kararla birlikte 7 Ocak 1946 tarihinde, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan DP, 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçim sonucunda, 1923 yılından beri iktidarda bulunan CHP'nin, tek parti iktidarını ele geçirmiştir.

DP'nin kuruluşunu hazırlayan gelişmeler daha savaş yıllarında ortaya çıkmaya başlamıştır (Timur, 1994: 9). II. Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, buna rağmen büyük bir orduyu savaş boyunca seferber konumda tutmuştur. Ordunun donatılması ve ihtiyaçlarının karşılanması için gerekenlerin temini, halkı ekonomik anlamda zorlamıştır. Savaş ekonomisi şartlarında, yatırımlar durmuş, vergiler artırılmış, toplum genelinde bir ekonomik sıkıntı baş göstermiştir. Bu dönemde halkın %80'i köylülerden oluşmaktadır, yani asıl olarak köylü kesim, tek parti döneminin ekonomi politikalarından şikâyetçi durumdadır. Genel olarak ise, savaş ekonomisinde, eskisine oranla dört katına çıkan fiyatlar, halkın büyük bir kesimini olumsuz yönde etkilemiştir (Eroğlu, 1998: 113-114). Kısacası "DP savaş yıllarının bu huzursuz ortamında, çeşitli toplumsal sınıf ve zümrelerin ortak tepkilerinin eseridir." (Timur, 1994: 9).

Burada bahsi geçen toplumsal sınıf ve zümreler, bu çalışmanın amacı bağlamında üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. "Türk burjuvazisiyle toprak ağalarının büyük kısmının desteğini sağlayan Demokrat Parti, ... bu partiye bel bağlayan geniş köylü yığınlarının oylarıyla seçimi kazanmış(tır)." (Şişmanov, 1990: 163). Tek parti döneminde ortaya çıkan savaş ekonomisinin kazananları, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir (Boratav, 1988: 75). Dolayısıyla 1950-1960 döneminin iktidar bloğu da, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri şeklinde kendini ortaya koymuştur.

İktidarın bu yapısı karşısında, Türkiye'de 1950-1960 dönemindeki kentleşme olgusu, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin siyasi ve ekonomik hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin ekonomik hedefleri ise, sanayi temelli bir kentleşme modelinden ziyade, tarım politikalarının ve ticaretin geliştirilmesi üzerinden gerçekleşecek bir kentleşme modeli ile örtüşmektedir. Bu sebepten, söz konusu dönemde var olan iktidar bloğunun yapısının, kentleşme sürecini temelde iki boyutta etkilediği söylenebilir. Bunlardan ilki aşağıda da inceleneceği üzere; bir yönüyle tarımsal kalkınmaya dayanan ekonomik gelişme modeli çerçevesinde, tarımda uygulanan makineleşme ve modernizasyon çalışmaları ile birlikte iç göçün artması sonucunda kentleşme sürecinin hız kazanmasıdır. İkinci boyut ise, kentleşmenin seyri ile ilgilidir. Ticaret burjuvazisinin ekonomik kalkınma rotası olarak, sanayileşmeden ziyade tarımın yanı sıra, ticaretin artırılmasını öngörmesi sonucunda, kentler de birer sanayi kenti şeklinde gelişmemiştir. Bunun dolaylı sonucu ise, alt yapı bakımından

hazırlıksız olan kentlerin kapasitesinin üzerinde aldığı iç göç neticesinde, etkileri günümüze kadar uzanacak bir biçimde, çarpık olarak gelişmiştir.

### III. 1950-1960 Döneminde Siyasi İktidarın Uygulamalarının Kentleşme Üzerindeki Etkileri

DP iktidarının tarım, ticaret ve kısmen de sanayi alanındaki uygulamaları sonucunda, özellikle de dönemin ilk yıllarında, ekonomik anlamda hızlı bir ilerleme sağlanmıştır. Nitekim 1950-1953 yılları, Türkiye ekonomisi bakımından, hızlı bir büyüme dönemine denk düşmektedir. “Tarımda makineleşme, zirai vergilerin kaldırılması, sınaî gelişme, ticaretin gelişmesi ve iyi hasat alınması gibi gelişmeler” sonucunda 1950-1953 döneminde adeta “bir ekonomik patlama” yaşanmıştır (Karpaz, 2013b: 263).

DP hükümeti, daha iktidara gelmeden önce hazırladığı partinin tüzük ve programında, ekonomik kalkınmanın tarım sektörüne dayandırılması ilkesini benimsemiştir (Demokrat Parti Tüzük ve Programı, 1949: 64-65). Hükümet programında, ziraatın milli ekonominin temeli olduğu ifade edilmiştir (TBMM, 2016). Bu doğrultuda, DP'nin, tarım alanında yaptığı reformlar sonucunda, 1950'de 9.905 olan traktör sayısı, 1956 yılında 43.727'ye yükselmiş, ekilen topraklar 1948'den 1956'ya kadar, yaklaşık %50 oranında artış göstermiştir (Akşin, 1998: 213).

Tarım odaklı bu ekonomik kalkınma modeli çerçevesinde gerçekleştirilen, tarımda makineleşme ve modernleşme, esas olarak büyük toprak sahiplerinin ve ondan daha az da küçük toprak sahiplerinin lehine sonuçlar vermiştir. Çünkü söz konusu makineleşme bir taraftan ekilen topraklar üzerinden alınan verimin artması ile sonuçlanırken, diğer taraftan ise, bu topraklarda çalışan iş gücünün hatırı sayılır bir kısmını, “gereksiz” hale getirmiştir. Makinelerin, insan emeğinin yerine geçmesi ile birlikte, daha çok topraksız köylüler, yani ırgatlar, işsiz kalarak, köylerini terk etmek zorunda kalmışlardır.

Ancak köyden kente göç bağlamında, kentlerin nüfusunun artarak kentleşmenin hız kazanmasını, topraksız köylülerin, köylerini terk etmeleri temelinde yapılan bir açıklama, eksik bir açıklama olur. Çünkü topraksız köylüler dışında küçük toprak sahiplerinin bir kısmı da, köylerini terk ederek, kentlere gelmeye başlamışlardır. Üstelik topraksız köylülerle birlikte bu grup, köylülük içerisindeki “en büyük kitleyi” (Tanilli, 2006: 78) oluşturmaktadır. Dönemin iktidarının tarımsal reform kapsamındaki makineleşme ve modernleşme uygulamalarından, küçük toprak sahipleri de etkilenmiştir.

Küçük toprak sahipliği, aile işçiliği temelinde ve işlerin yoğun olduğu hasat zamanında da kısmen dışarıdan işçi çalıştıran bir kategoridir. Dolayısıyla traktörlerin köylere girmesi sonucunda, küçük toprak sahipleri içerisinde de iş gücü fazlalığı ortaya çıkmıştır. DP iktidarının, tarımsal kalkınma temelindeki uygulamaları sonucunda, topraksız köylüler ve küçük çiftçiler, gün geçtikçe geçimlerini sağlayamaz hale gelmişlerdir (Şişmanov, 1990: 181). Bu da köyden kente göçün önünü açan bir gelişme olmuştur.

Ancak 1950-1953 yıllarını kapsayan bu hızlı büyümenin devamı gelmemiştir. Dönemin ikinci yarısından itibaren ekonomik ilerlemeyi önce durgunluk sonra da kriz dönemleri takip etmiştir. 1954-1960 arası dönem, “savaş sonunun genişleme konjonktürünün son bulduğu; ekonominin görece bir durgunluk içinde dalgalanmalara tabi olduğu” yıllardır (Boratav, 1988: 84-85). Tarımsal üretime dayalı kalkınma planı, 1950’lerin ilk yarısında başarılı olurken, daha sonraki yıllarda beklenen gerçekleşmemiştir (Boratav, 1988: 91). Ekonominin krize girdiği bu yıllarda, döviz yokluğu, ithalatı durma noktasına getirmiş ve hammadde ithal edemeyen fabrikalar, yarı zamanlı çalışmaya başlamış, enflasyon artmıştır (Ahmad, 1996: 145). Dönemin sonunda ekonomi, dış ödeme güçlüğü ve yüksek enflasyonun etkisiyle bunaltıma girmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 141).

Ekonomi alanında yaşanan bu hızlı yükseliş ve ardından gelen durgunluk ve kriz dönemi ise kentleşme üzerindeki etkisini, toplumsal bağlamda göstermiştir. Öncelikli olarak, 1950’lerden itibaren başlayan bu sosyo-ekonomik değişme süreci, Türkiye’de hızlı bir iç göçün başlamasına yol açmıştır. Bu süreç aynı zamanda kentleşme süreci, ya da en azından, kentte yaşayan insan sayısının artması anlamına da gelmektedir. Aslında emek göçü, Türkiye açısından 1950’lerle birlikte başlamış değildir. Ancak Türkiye’de göç olgusu, bu dönemden itibaren niteliksel bir değişime uğramıştır; mevsimlik göç, kente sürekli kalmak için kalıcı bir göçe dönüşmeye başlamıştır (Zürcher, 1998: 329).

Köylerden kasaba ve kentlere doğru gelişen iç göç sürecinde bu dönemde, bir milyondan fazla insan toprağını terketmiştir (Zürcher, 1998: 329). 1950’lerde, nüfusun yaklaşık %20’si kentlerde yaşarken, bu oran günümüzde %75’lere ulaşmıştır (Görmez, 2012: 326). Kentleşme oranında yaşanan bu artışın asıl sebebi ise, DP iktidarının sosyo-ekonomik uygulamalarının tetiklediği iç göçtür.

Üstelik bu uygulamalar sadece tarım alanını kapsamamaktadır. Ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin ittifakına dayanan iktidar bloğu,

bir yandan tarımsal reformlarla büyük toprak sahiplerinin lehine işleyen bir ekonomik program uygularken, bir yandan da ticaret burjuvazisinin çıkarlarını maksimize eden bir programa yönelmiştir.

Ekonomi alanında liberal bir politikayı benimseyen DP, “hususî teşebbüsün süratle harekete geçmesini temin edecek” bir yoldan ilerlemeyi kendine amaç edinmiştir (TBMM, 2016). Aslında iktisat politikasındaki bu yönelim DP dönemi ile başlamış değildir. Devletçilik uygulamalarıyla başlayan “kapalı ve korumacı iktisat politikalarının yerini, 1946’dan başlayarak iktisadın serbestleştirildiği, dış yardım, dış kredi ve yabancı sermaye hareketlerinin yoğunlaştığı yeni bir dönem almıştır.” (Makal, 2001:105). II. Dünya Savaşı’nın uluslararası konjonktürü ve ülke içerisindeki sosyal dengeler, CHP iktidarını, ekonomik anlamda liberalleşme yönünde politikalar izlemeye zorlamıştır. Ancak liberalleşme babında asıl olarak bir dönem başlatan, DP iktidarı olmuştur.

Tarım alanındaki makineleşmeyi, modernizasyonu, vergi indirimlerini kapsayan uygulamalar, köyden kente göçü zorlayıcı, yani itici nedenleri oluştururken, ticaret ve kısmen de sanayi ve hizmet sektöründeki liberalleşmeyi içeren uygulamalar ise, köyden kente göçü çekici hale getiren nedenler arasında yer almıştır.

1950-1960 arası dönemde Türkiye’de sanayi sektörünün, geçmişe oranla belirli bir hız kazandığı bilinmektedir. Ancak her şeye rağmen, döneme damgasını vuran iktidarın yapısı, ekonominin sanayi üzerinden değil, ticaret ve tarım üzerinden gelişmesine yol açmıştır. Zaten sanayi sektörünün ivme kazanmış olması da, göç edenlerin hepsinin sanayi sektöründe çalışması anlamına gelmemiştir. Çünkü “1950’lerde bu sanayilerin kapasitesi bu hızla artan ama vasıfsız olan işgücüne iş temin etmede sınırlıydı. Sonuçta göç edenlerin sadece küçük bir kısmı sanayide sürekli iş bulmakta, çoğu ise sonunda geçici işçi ya da sokak satıcısı olup çıkmaktaydı.” (Zürcher, 1998: 329). Yani köyden kente göç edenler, tarım sektöründen kısmi olarak sanayi sektörüne, daha çok oranda da hizmet sektörüne yönelmişlerdir.

Bu bağlamda DP iktidarının, kentlere götürdüğü hizmetlerin artması, köylerdeki iş gücü fazlasını kentlere çekmiştir. Nitekim 1950-54 arasında karayolu ağı, inşaat sanayi ve tarım sanayinden oluşan toplam yatırımlar, % 256 artmıştır (Zürcher, 1998: 326). Kentlerde, inşaat ve sanayi sektörünün gelişmesi, iş gücü ihtiyacını doğurmuş ve kent cazip hale gelmiştir (Karpas, 2013a: 172). Kentlerdeki kamu hizmetlerinin ve eğitim imkanlarının daha gelişmiş olması da kentleşmeyi cazip kılan nedenler arasında sayılmalıdır.



Bunların dışında kenti cazip kılan ve kentleşmeyi tetikleyen bir başka faktör de, tüketim kalıplarının değişmesiyle ilgilidir. Bu dönemde ticaret alanında, ithalatın önünü açmış ve “pazar, arabalar buzdolapları, vb. ürünlerle” dolmuştur (Karpat, 2013b: 263). Bunun anlamı ise, iktidar bloğu içerisinde ithalat yapan ticaret burjuvazisi zenginleşirken, kendisine zenginleşmenin yolunu açan bu uygulamaların, kentleri de daha cazip kıldığıdır.

Bu çekici sebeplerin hepsi, tıpkı itici sebepler gibi, dönemin iktidarının sosyo-ekonomik uygulamaları neticesinde gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde sanayileşmenin gerektirdiğinden daha fazla insanın, alt yapısı bulunmayan yerlerde sağlıklı yerleşimleri sonucu, çarpık kentleşmenin de temelini atmıştır. Göçle birlikte, nüfusu hızla artan kentlerin sosyal yapısı değişmiştir. Köyden göç eden insanlar şehirde yaşanan kültüre hemen adapte olamamıştır. Kendilerini yalnız ve dışlanmış hisseden bu insanlar, bir de ekonomik sıkıntı ile karşılaştıklarında, suç işleme oranları da artmıştır. Ekonomik güçlükler nedeniyle eğitimine devam edemeyen işsiz, sağlık sorunlarına çözüm bulamayan, şehrin içinde sıkışıp kalmış bu insanlarda haksızlığa uğramışlık ve isyan duygusu da artmıştır. Bunun sonucunda, kent suçlarında artış olmuştur (Ahmad, 1996: 141).

İktidar bloğunun tarım, ticaret, sanayi ve hizmet sektörüne yönelik tüm bu uygulamaları neticesinde ortaya çıkan iç göçün bir başka sonucu ise, “gecekondu” olgusunun ve kültürünün doğması olmuştur. “Özellikle büyük kentlerdeki konut, ulaştırma, eğitim ve sağlık gibi alt yapı ve hizmet alanlarında” yetersiz kalınması sonucunda, konut sorunu “gecekondu” türünde konutlarla çözümlenmeye çalışılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 90). Kentlerde iç göçle beraber yaşanan bu dönüşüm, daha sonraki dönemlerde de, oy kaygısına dayanan popülist politikalar nedeniyle engellenememiştir.

Çarpık kentleşmenin bir göstergesi olan gecekondulaşma da, dönemin iktidarının uygulamalarının bir sonucudur. Çünkü çok partili siyasal hayata geçiş partileri, “halk” kitlelerinin isteklerini daha fazla göz önünde bulundurmaya zorlamıştır. Tek parti döneminin kapanması ile birlikte, “yurttaş bakış açısı ya da halkçılığın siyasal pratik içinde yeniden yorumlanması” gündeme gelmiştir. Bunu halkın kısa vadeli isteklerini göz önünde bulundurma, yani “popülizm”in yaygınlaşması şeklinde değerlendirmek mümkündür (Tekeli 2001: 28). Bu popülist/halkçı tavır, “parlamentar rejimin gereği olarak geniş halk kitlelerinin toplum sahnesinde, artık seyirci değil, aktörler olarak yer alması sonucunu doğurmuştur. Siyasi iktidarlar, bu tarihten sonra, en azından seçimden seçime, işçi, köylü, esnaf gibi kalabalık halk kesimlerinin

ekonomik ve sosyal isteklerini dikkate almak, bunlara şu veya bu biçimde yanıt vermek zorunda kalacaktır.” ( Boratav, 1988: 73).

DP iktidarı açısından bu halk kitlesini, köylülerin oluşturduğu ifade edilmişti. DP'yi destekleyenler “kısmen parasız köylülerden oluştuğu için” DP bu kesimi memnun edici bir siyaset izlemiştir (Mardin, 1997: 235). Nitekim “köylü oylarının akıntısına kapılan iktidar, tam bir halkçı üslubuyla” (Keyder, 1998: 314) hareket etmiştir.

İşte tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş, hem toplumsal alanda farklı yaşam ve ekonomik şartlara sahip kesimlerin siyasi görüşlerinin toplumda ses bulmasına, hem de iktidarın bu sese kulak vermesine yol açtığı için, oy kaygısıyla hareket eden ve popülist politikalar izleyen DP, köyden kente göçün sonucunda karşılayamadığı konut ihtiyacını, gecekondulaşmaya göz yumarak çözebilmiştir.

Dolayısıyla henüz sanayileşmesini tamamlayamayan Türkiye’de, 1950’lerde, köyden kente gerçekleşen iç göç, hem kentleşmeye hız kazandırmış hem de alt yapısı, kamu hizmetlerinin sunumu ve kent kültürü bağlamında henüz belli bir aşamaya gelmemiş olan kentlerin, çarpık kentleşme biçiminde boy göstermesine yol açmıştır. Çünkü daha tek parti döneminde takip edilen devletçi politikalara rağmen, sanayi kenti olamayan bu kentler, DP iktidarının uygulamaları ile de bu niteliğini kıramamıştır.

## Sonuç

Ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinden oluşan 1950-1960 döneminin, iktidar bloğunun hem yapısı hem de bu yapıya uygun biçimde gerçekleştirilen sosyo-ekonomik uygulamalar, bu dönemde kentleşmenin hızlanması ve gelişme seyri üzerinde belirleyici olmuştur.

Söz konusu dönem, Türkiye’de kentleşmenin hız kazanması bağlamında bir milat olarak kabul edilmektedir. Kentleşmeye hız katan unsur ise, köyden kente doğru gerçekleşen iç göçtür. Bu döneme kadar, bu ölçüde yoğun bir iç göçle karşılaşmayan kentlerin nüfusu, kendi doğal gelişme eğrisinin ötesinde gelişmiştir.

İç göçün gerçekleşme nedeni ise, asıl olarak iktidar bloğunun yapısı içerisinde aranmalıdır. Şöyle ki; DP iktidarı, ekonomik kalkınmayı tarım sektörüne dayandırma ilkesini kabul etmiştir. Bu maksatla tarımda makineleşmeye gidilmiş, çiftçiye ucuz krediler verilmiş, zirai vergiler azaltılmıştır. Bu tarımsal reform sonucunda, ülkedeki ekilebilir alanların oranı ve genel

olarak tarımsal verimlilik artışı göstermiştir. Bir yönüyle iktidar bloğunun ortağı olan büyük toprak sahiplerinin lehine olan bu tür uygulamalar, bir yönüyle de, köylerde iş gücü fazlalığına yol açmıştır ki bu da kırsal işsizlik demektir. Kırsal işsizlikten etkilenenler topraksız köylüler, yani ırgatlar ve aile işçiliği üretimine dayanan küçük toprak sahipleri olmuştur. Bu kırsal işsizlik, köyden kente göçü itici bir neden olarak tetiklemiş ve bir milyondan fazla köylü, topraklarını terkederek kentlere gelmiştir. Dolayısıyla 1950’lerde demografik anlamda kentleşmenin hız kazanmasına yol açan iç göç, iktidar bloğu içerisinde yer alan büyük toprak sahiplerinin etkisi ile gerçekleşmiştir.

Öte yandan bu dönemde, kentleşmenin gelişme seyri de, yine iktidar bloğunun yapısı ve bu yapıya uygun biçimde takip edilen ekonomi politikalarında aranmalıdır. Özel teşebbüsü güçlendirmeyi kendi varoluşunun temelinde yerleştiren ve bunu parti programında ve hükümet programlarında da açıkça ifade eden DP iktidarının uyguladığı liberal politikalar kapsamında, kentleşmenin seyri de ortaya çıkmıştır. Bu seyir, sanayileşme rotasını takip eden bir gelişim göstermemiştir. Ticaret burjuvazisinin çıkarları, ithalatın önünün açılmasını gerektirmiş ve bu kapsamda, köyden kente gelen niteliksiz iş gücü, daha çok ticaret ve hizmet sektörü alanlarında istihdam edilmiştir. Müteahhlik, alt yapı çalışmaları ve hizmet sektörünün ihtiyaç duyduğu iş gücü, bu kırsal işsizlerden sağlanmıştır. Kentlerdeki bu yeni iş imkanları ve kentlerin daha yaşanabilir görünümü, hem iç göçü çekici bir neden olarak tetiklemiş hem de kentleşmenin rotasını belirlemiştir.

Kentleşmenin seyri üzerinde, siyasi gelişmelerin de şüphesiz büyük bir payı bulunmaktadır. Tek partili dönemin kapanıp, çok partili hayata geçilmesi, iktidarın “halk”a, eskiye nazaran daha fazla kulak vermesini, halkın isteklerini ve tepkilerini göz önünde bulundurmasına yol açmıştır. 1923’ten beri iktidarda bulunan CHP’nin ardından, “yeter söz milletindir” sloganı ile ve seçim sonucunda iktidara gelen DP hükümeti, başarısının devamını sağlayabilmek için “milletin” taleplerine karşı duyarlı davranma zorunluluğu ile karşılaşmıştır. Popülizm olarak da adlandırabileceğimiz bu “duyarlılık”ın kentleşme sürecinin seyri bağlamında sonucu ise, gecekondulaşmaya müsama göstermesi şeklinde belirlemiştir. Alt yapısı, sanayisi, sosyo-ekonomik imkanları bu denli büyük bir demografik hareketliliği kaldıramayacak olan kentlerdeki konut sorunu, etkileri günümüze kadar uzanacak olan çarpık kentleşmenin göstergelerinden birisi olan gecekondulaşma ile çözülmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, 1950-1960 arası dönemde demografik anlamda kentleşmenin hız kazanması ve kentleşmenin kendini ortaya koyuş biçimi, siyasi iktidarın yapısı ve bu yapıya uygun olarak takip edilen politikalar kapsamında belirmiştir. Mevcut kent koşulları, köyden kente göç edenlerin, hayallerini gerçekleştirmesi için uygun şartları sağlayamamıştır. Dolayısıyla, söz konusu yıllar Türkiye'nin hızlı ancak plansız bir kalkınma atağı yaptığı, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıda büyük değişimlerin yaşandığı ve etkilerini sonraki yıllara kadar taşıyacak bir dönem olmuştur.

### Kaynakça

- AHMAD, Feroz (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye, (1945-1950)*, (çev. Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul.
- AKŞİN, Sina (1998). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- BORATAV, Korkut (1988). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- DEMOKRAT PARTİ TÜZÜK VE PROGRAMI (1949). Doğu Matbaası, Ankara.
- ERDER, Sema (1998). "Kökene Dayanan Dayanışma İlkeleri ve Kentte Ortak Yaşama", *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- EROĞLU, Cem (1998). "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), Belge Yayınları, İstanbul, (112-158).
- GÖRMEZ, Kemal (2012). "Türkiye'de Kentsel Siyaset ve Yerel Siyaset", *21. Yüzyılda Prens*, Ümit Özdağ (ed.), Kripto Yayınları, Ankara, (323-343).
- GÜL, Hüseyin, Nevzat Taşdan, Hakan Kiriş (2008). "Kentsel Büyüme Yönetimi ve Isparta'da Komşu Alan Uygulamaları", *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler*, Gazi Kitabevi, Ankara, (355-376).
- İÇDUYGU, Ahmet, Turgay ÜNALAN (1998). "Türkiye'de İç Göç: Sorunsal Alanlar ve Araştırma Yöntemleri", *Türkiye'de İç Göç Konferansı*, Gerede-Bolu, 6-8 Haziran 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, (38-55).
- KARPAT, Kemal H (2013a). *Kısa Türkiye Tarihi, (1800-2012)*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H (2013b). *Türk Siyasi Tarihi*, Timaş yayınları, İstanbul.
- KELEŞ, Ruşen (2012). *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- KEPENEK, Yakup, Nurhan Yentürk (2001). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1998). "İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.), Belge Yayınları, İstanbul, (310-321).
- KONGAR, Emre (1982). "Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu", *Kentsel Bütünleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını*, Ankara, 23-54.
- MAKAL, Ahmet (2001). "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56-3, 103-140.
- MARDİN, Şerif (1997). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- NİRAY, Nasır (2002). " Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği", *Muğla Üniversitesi, SBED*, 9, (1-27).
- SEZAL, İhsan (1992). *Şehirleşme*, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- ŞİŞMANOV, Dimitır (1990). *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Belge Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, Server (2006). *Uygurluk Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul.
- TBBM. IV. Menderes Hükümet Programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP22.htm> (Erişim tarihi:10.02.2016).
- TEKELİ, İlhan (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TİMUR, Taner (1994). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZÜRCHER, Erik Jan (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

**kitap tahlili**